

REKENSCHAP VAN EEN VLEERMUIS.

Op 17 november 1954 las ik in een dag en een nacht de gevangenisbrieven uit van Dietrich Bonhoeffer, die hij schreef in de laatste maanden voor hij werd opgehangen in het kamp Flossenbürg.¹

Die 17^e november werd de nacht van mijn tweede geboorte.

Ik heb daarna nooit meer ervaren wat mij die nacht overkwam, namelijk de ervaring dat hier, in deze 277 pagina's, een boodschap de wereld werd in gestuurd, die heel direct voor mij bedoeld was.

Dat boek zette mij op een andere weg.

Bonhoeffer [B.], - opgegroeid in warm intellectueel burgergezin, goed gestudeerd, op tijd gepromoveerd en 'gerehabiliteerd', een prachtig carrière in het vooruitzicht, vroege buitenlandse ervaringen in VS, Engeland, Spanje² – wordt overvallen door de ineenstorting van de Duitse cultuur. Wat hij niet voor mogelijk had gehouden gebeurt in de dertiger jaren. Onder zijn ogen kruipt het uit het riool: 'het bruine beest'. In een paar jaren tijds stort de beschermde wereld van zijn ouderlijk huis en traditionele kerkelijke leven in.

En tot zijn ontzetting wordt hem al snel duidelijk: *het zg. christendom* blijkt irrelevant of zelfs gevaarlijk: de grote, gevestigde volkskerk waarvan hij als vanzelfsprekend lid is blijkt zozeer deel te zijn van het nationale establishment dat het voor het grootste deel wordt meegezogen in de opkomst van het Derde Rijk. De grote kerk blijkt vooral geloofsloze 'religie' te zijn: gebouwd op macht, mensen gevangen houdend in hun zwakte, appelerend aan angsten en vooroordelen, de ogen sluitend voor het lijden van joden, politieke zondebokken en minderheden. Een machteloos conglomeraat van Kathedralen, geld en mensenverachting.

Zo wordt hem het harde oordeel van K Barth duidelijk dat 'religion' in tegenstelling tot 'geloof' mensenwerk is,³ ja zelfs een vorm van ongeloof. In zijn cel realiseert B zich hoe destijds Christus door de 'religie' ter dood werd gebracht, zoals ook de andere profeten.. (Mat 5,12; 23,37) Natuurlijk had hij dat altijd geweten, maar het kwam toch als een schok. Hoe moeilijk ook van elkaar te scheiden, hij begrijpt dat Religie en Geloof scherp moeten worden *onderscheiden*. *Geloof* wordt in de kerk van nazi Duitsland verdacht gemaakt en vervolgd, mede door de leiders van die kerk. *Religie* wordt misbruikt als cement van het politieke establishment. *Geloof* wordt beleefd in de veel kleinere kring van de Belijdende Kerk. Daar leeft het geloof als verzet tegen de inhumane en meedogenloze praktijken van het Nazisme. B voorspelt dat na de ineenstorting van het derde rijk religie zal hebben afgedaan voor een snel groeiend deel van de bevolking die zich tegen de gevestigde religiekerken zullen keren. Hij ervaart in de gevangenis hoe de 'religieuze' cultuurgebonden prediking mensen niet aanspreekt op hun kracht, maar geloof maar hen juist aanmoedigt slaafs en onderdanig te zijn.

---

1 Dietrich Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung*, Muenchen 1952

2 Zoals voor vrijwel iedere mens was zijn internationale ervaring voor B. van doorslaggevende invloed op zijn denken. Het leerde hem zijn duitse nationale en culturele identiteit relativeren en de nationale ontwikkelingen in perspectief zien. Zoals in zijn generatie zendelingen en missionarissen buitenlandse ervaring de oecumene tot vanzelfsprekend en praktisch maakte. Voor ouders [en grootouder] geldt dat er geen groter geschenk voor [klein] kinderen bestaat dan een jaar in het buitenland studeren of werken of beide

3 Bijv: K.Barth, *de Christen in de Maatschappij*, NCSV uitgave, 1978

En dat in een tijdperk dat erom vraagt mensen juist in hun kracht aan te spreken, een tijdperk waarin mensen, op basis van wetenschappelijke ontwikkelingen sinds [minstens] de 18^e eeuw, nu juist ‘mondig’ zijn geworden, dwz ontdekken dat ze hun eigen leven gestalte kunnen geven. Charles Taylor in zijn grote boek *The Secular Age* spreekt van een ‘onttoverde wereld’ waarin mensen zich bevrijd hebben van goden en geesten en van de letterdwang van ‘de heilige boeken der letterlijke betekenis (‘met hun intellectuele dwang’), die in werkelijkheid poëtische verhalen zijn, zinverklaringen en geen wetenschappelijke verhandelingen.⁴

Mondige mensen hebben geen ‘religie van de betovering’ nodig. Zij doppen hun eigen bonen. In zijn dodencel voelt B. de wind waaien van de bevrijdende aspecten van secularisatie: het bevrijden van de wereld van de *controle* van kerk en theologie, een bevrijding die ruim baan geeft aan de mogelijkheid om in vrijheid te kiezen voor wat de religie probeerde op te leggen. De bevrijding van *de controle van de religie* maakt de weg vrij om *in vrijheid* voor geloof te kiezen cq. het als onbetrouwbaar af te wijzen. B voorziet, met de helderheid van ‘een bijna-dood ervaring’, dat als het bruine rijk in puin ligt een nieuwe tijd aanbreekt: een tijd waarin mondige mensen – goed en slecht – de geïnstitutionaliseerde kerken zullen verlaten omdat die hun vrijwel niets relevants te bieden hebben. De god van die religie dus ook niet. Die god van de religie (de religiegod) dat is de almachtige garantor van wet en orde, de orde verdedigende, moraal verdedigende god die ieder individueel mens begeleidt met bedreiging van eeuwige straffen en/of chantage met een eeuwig leven, de burgergod, de krijgsgod, de fatsoensgod, de god van de letter, de god van de straffen op iedere overtreding en misser, de god van de consequenteloze rituelen, de Sinterklaasgod die de goeden beloont en de kwaden straft, de god die de wetenschappers wegens overmoed en hybris uit zijn tuin weert, de god die het proletariaat leert om hun heersers te gehoorzamen, de god van de kruistochten en de slavernij en het kolonialisme, de god van het gebed op de hoeken van de straat, de god van de aalmoezen, die mensen op hun plaats moeten houden. Die alom door de religie bedachte god wordt door mondig geworden mensen herkend als illusie; hij is het lijdend voorwerp van de God-is--dood- theologie/ filosofie; hij is de god van Nietzsche en de andere atheïstische denkers.

En hij is de god die ongestraft door mensen kan worden overwonnen en uitgeschakeld, *eenvoudig door hem als irrelevant te verklaren*, door hem verder te negeren en door verder te gaan op onze eigen weg als mensen die ieder op eigen gezag verder te ploeteren met de in de geschiedenis bij elkaar gesprokkelde middelen: brokstukken van overtuigingen, bruikbare religieuze wijsheden ook van allerlei herkomst, aangenomen om ons leven zo goed te leven als we kunnen. Een nieuw soort mondig zelfkiezende mensenkind, die als een vleermuis in het ongewisse van de nacht zijn voedsel vangt waar hij het ook maar ziet rondfladderen.⁵

[Voor alle duidelijkheid, deze tirade ontleen ik aan B’s voorzet, het zijn geen citaten.]

Voor B. heeft, voor hij het schavot betreedt, de ‘religie’ afgedaan en blijft alleen het geloof over. Het tijdperk van het christendom is uitgewerkt. Wat overblijft en zal overblijven zijn kleine gemeenschappen, die het vermoeden hebben – en zien bevestigd in hun kleine ervaringen – dat geloof begint waar mensen God zoeken maar waar dat God ons, zijn mensen zoekt. B. herleest de oude verhalen van het Eerste Verbond hoe God, die Zijn naam nog eeuwen verborgen houdt Abraham *opzoekt*, Jacob *opzoekt*, Jozef *opzoekt*, Mozes *opzoekt*, David *opzoekt*, kleine en grote profeten tegen hun zin en tegen hun eigen religieuze bestaan *uitkiest, opzoekt, op weg stuurt*,

---

4 Charles Taylor, *The Secular Age*, Cambridge en Londen 2007

5 In tegenstelling tot wat mensen denken is een vleermuis geen stuurloze fladderaar, maar een hoogintelligent eclecticisch dier. Met de mieren strekt hij ons tot voordeel.

en bijstaat in hun dagelijkse kommervolle bestaan, als rentmeesters van Zijn schepping en verzorgers van zijn mensen, àlle mensen. Het initiatief ligt bij Hem, het vrije antwoord bij ons.⁶ Geloof, ontdekt B. is niet dat mensen in God geloven, maar dat God in mensen gelooft en hen betreft bij Zijn vreemde weg door de geschiedenis. Het verhaal van dat geloof is overigens verpakt in vreselijk veel religie. Het Bijbelse het verhaal is dat God mensen bijstaat om vrije schepselen te worden, bereid tot werken aan het behoud van de schepping. En dat Hij ons influistert dat zoiets als een individu sui generis niet bestaat: mensen hebben mensen nodig om te leven, geboren te worden, verzorgd te worden, te leren lopen, spreken en in leven te blijven. Alleen daaruit volgt al dat de zin van het leven verscholen ligt in het verzorgen, respecteren en dienstbaar zijn aan andere mensen.⁷

In de Bijbelse geschriften wordt God sporadisch de Almachtige genoemd. Dat goden alles kunnen is vanzelfsprekend. De vraag is waarvoor zij die ‘almacht’ gebruiken. In het Eerste Testament gaat dat over Zijn potentie, niet over de manier waarop Hij zich bekend maakt. En de verhalen over de ‘almachtige’ God geven aan dat Hij de enige is die zijn macht ook kan inhouden, *niet gebruiken*. Hij is de enige die zijn macht kan opgeven.

En het verhaal, nogmaals: verpakt in akelig veel religie, is dat Hij tot het uiterste gaat om mensen vrij te maken, zoals Hijzelf vrij is. Om dat te kunnen doen heeft Hij de mensen vrij – en naar zijn beeld!- geschapen, en dat kan Hij alleen doen - door |Zijn wezen daartoe gedwongen- door af te zien van middelen die de vrijheid van mensen aantast: Hij inspireert, maar decreteert niet. Hij pleit, Hij smeekt desnoods, maar hij verteert niet. God lijdt liever dan dat hij dwingt. Hij laat liever over zich lopen dan dat hij over mensen loopt. Te midden van veel algemeen religieus materiaal, waar de Bijbel vol van staat, loopt een rode draad door de schriften over hoe God zich laat ontkennen, aan de kant laat zetten, afziet van dwang. Hoe Hij zijn profeten bijstaat door hen te laten betalen voor hun vrijheid. Hoe Hij, met bloedend hart, zijn boden – de profeten- laat leven als ‘gewone’ mensen: vervolgd, miskend, vervolgd. Het is die absentie van Zijn Almacht, die Hem openbaart als ‘kleine mensengod’ zoals Oosterhuis graag formuleert. Dat is het verhaal over de God die lijdt, de enige God die ons kan helpen.⁸

De secularisering, die mensen bevrijdt van *controle* van kerk en theologie en de mensen vrij maakt om hun keuze te maken voor de weg ten leven of de weg ten dode, is Hem daarom dierbaar. Beter nog: hij helpt daarbij een handje.⁹ De rode draad die door de Schriften loopt is die van een God, die allerlei cultuurreligieuze gewoonten en vertonen ‘genadeloos’ aan de kaak stelt. (Zie: offers, kinderooffers inclusief, tempeldienst, terugval in afgodendienst, gouden kalveren en religieus fanatisme.) Het Bijbelse geloof seculariseert: het overkomt de angst voor de religie. Geloof (lees: vertrouwen) ontroont de goden en seculariseert zo de menselijke verhouding tot de rest van de schepping. U kunt uw voorbeelden zelf wel invullen!

Dat en nog veel meer, leerde ik van B.

---

6 Noordmans: De mensen die God zoeken doen dat omdat Hij hen gevonden heeft.

7 Emmanuel Levinas., Het Menselijk Gelaat, 7^e druk, Ambo 1987

8 Zie ook: Juergen Moltmann, der gekreuzigte Gott, Muenchen 1972 en A.H v.d.Heuvel, Alleen een lijdende God kan ons helpen, Narratio, 2008

9 Zie vooral: Ahrend van Leeuwen. Christianity in World History, Edinburg 1964

Geen zorg om de secularisatie

Wat zijn dan de dingen die mij de meeste zorgen baren?

Niet de secularisatie dus, maar pas op: niet te haastig formuleren. Het gaat hier om een omslag in de cultuur van ongekende proporties. Als daar niet een beetje zorg aan te pas komt, zijn we ook raar bezig.

Secularisatie vind ik dan wel niet hoogst zorgwekkend maar wel moeilijk omdat ik net als de meesten van u een religieus mens ben, die liever op zoek gaat naar god of goden dan ingaat op wat een mij zoekende God biedt en vraagt. Ik ben van nature (?) geneigd God als Eerste Hulp bij Ongelukken, als apothekergod, Lueckenbuesser, Wonderdokter te zien. Ik houd van Kathedralen, kerkgebouwen en rituelen. Ik mag graag van losse Bijbelteksten slimme one-liners maken. En ik schrik vaak van een religieus tijdperk met mensen die het morele houvast en de illusie van goddelijke troost en bijstand uit een verzuimd verleden missen en die de indruk maken 'lost' te zijn. Het lijkt mij dat voor de meesten onder ons het seculariseringproces behoorlijk lastig is. Het vertoont alle tekenen van de disintegratie van een voorbij tijdperk. 10 De vragen en uitdagingen van een nieuw tijdperk (globaal, ICT gestuurd, individualistisch) is niet eenvoudig voor wie uit de vorige eeuw stamt.

Het is ook nog maar de vraag of 'geloof-zonder- religie' wel kan bestaan; wellicht dat wij op den duur, nadat alle misbruik van de grote woorden is uitgewoed, weer opnieuw vormen vinden die ons terug geven wat ons is ontvallen in deze tijd. Wellicht kunnen wij weer God zoeken als wij werkelijk hebben geleerd dat Hij ons zoekt, kunnen wij Hem uitkiezen nadat Hij ons gekozen heeft. De kerk heeft altijd beleden dat 'God trouw is aan zijn beloften en nooit laat varen het werk van zijn handen'. Wijst dat erop dat Hij ons uit de presentie van de huidige secularisatie uithaalt. Is wellicht ooit het secularisatieproces uitgewoed, ook al lijkt het nu definitief?

BEWUSTE KEUZE VOOR EEN MINDERHEIDSSTRATEGIE.

Tot het zo ver is kies ik – met de moed van de kleine wanhoop- voor het gezelschap van oude en nieuwe profeten, dat niet op slinkse wijze proberen terug te gaan naar de verhoudingen van gisteren en de antwoorden van vroeger. De vleespotten van Egypte zuigen aan ons allen allemaal. Zij zouden ons graag terugleiden, graag verleiden tot herstel van het bevangen, betoverde verleden. Dat zouden ze wel willen, ja!

Dan toch liever gekozen voor de kleine groepen van mensen die de toekomst kiezen en de uitdagingen die daarbij horen. Zij zijn mij liever dan de angstige massa's, die proberen de uitkomsten van wetenschappelijk onderzoek te ontkennen of in ieder geval buiten hun gezichtsveld te houden. Er zijn nog steeds mensen die liever de consequenties van de ontdekking van duizelingwekkende astronomische configuraties in het heelal buiten hun denkraam parkeren. Of ontkennen dat kennis van de onzichtbare weefsels van de nanologie ons verstand en geloof op de proef stellen.

Ik begrijp heel goed welke angst de theaparties in de VS brengt tot hun culturele en politieke zelfmoordpogingen, en ik begrijp – met moeite maar toch – wat een miljoen en een half landgenoten er toe brengt om hun stem te geven aan onze grote nationale Angsthaas, die mensen gouden bergen belooft maar hun slechts puin en fijnstof kan leveren. Ik begrijp de angst van mensen voor de vreemdeling, voor het echte debat, voor een controlerende achterban, voor

---

10 S.E.Loan, Saekularisation, Muenchen, 1965

een behoorlijke stap vooruit naar een betaalbare maatschappij en een flinke stap achteruit in consumptie en luxe. En natuurlijk begrijp ik de angst – net als u overigens – voor nog meer religiositeit en de bijbehorende cultuur van repressie en ongelijkheid, maar ik kies uiteindelijk – en met de moed van de wanhoop - voor het nog iele koor van kunstenaars en denkers, van de journalisten in het grote buitenland, die het martelaarschap niet hebben willen ontgaan en die doorgaan met hun dubbele roeping: bloot te leggen wat door machtige lobbies van de burgers wordt weggehouden en de stemmen van de huidige kritische profeten te vermenigvuldigen.

Ik merk dat ik al mediterend midden in mijn onderwerp ben terecht gekomen. Ik zou immers zeggen wat de drie dingen zijn die mij de meeste zorgen baren?

Desintegreert de gemeenschap?

Welnu, wat mij het meeste zorgen baart is dat in een overgangstijd naar wat Pablo Castells de Network Society noemde,“ de beproefde en met veel zweet en bloed opgebouwde samenlevingsvormen uit elkaar spatten: de gemeenschappen van straat en wijk, van dorp en stad, school en kerk, van vakbond en politieke partij, van het verenigingsleven en de zorginstututen.¹¹ Wat mij zorgen, baart is de crisis in onze parlementaire democratie, die een spiegel is van al die kleine crises om ons heen en in ons eigen leven. En zoals ik zorgen heb over de democratie, zo heb ik zorgen over Europa en over de VN, die ieder op zijn beurt worden gekenmerkt door angst en wantrouwen.

Angst?

B. in zijn doodscel, nu 70 jaar geleden, wijst angst aan als de grote vijand, de sluipmoordenaar die mensen berooft van hun vrijheid en hun daadkracht. Angst heeft onzekerheid en verwarring als ouders. Het heeft de mensheid vanaf het begin vergezeld: angst voor de natuur, angst voor de goden, angst voor de vijand. Soms, in mooie tijden van rust en welvaart, lijkt het of de angst zich uit de voeten heeft gemaakt. Maar als een nieuwe tijd zich aandient, slaat de onzekerheid toe en maakt zich de angst van mensen meester. *Alle angst is tenslotte angst voor de dood*, schreef Paul Tillich¹². Verklaart dat wellicht de emotionaliteit mee, waarmee de angst zich manifesteert?

Ik zeg het liever nog anders. De angst is de angst voor het uiteenvallen van gemeenschap: van mensen onderling, van mens en God, angst voor de vervreemding van mijzelf, het uiteenvallen van mijn verschillende identiteiten.¹³

Om een beeld te krijgen van die angst is het voldoende de reacties te lezen van de angsthazen

---

11 Kees Schuyt, Over het recht om wij te zeggen, Amsterdam University press, 2009

12 Tillich, Gesammelte Werke III, 211

13 Ik ervaar identiteit als een samenstel van verschillende identiteiten: mijn onmiskenbare genetische identiteit (waarover ook die nieuwe discussie over ons brein over gaat), mijn culturele identiteit (scholing, taal, godsdienst), mijn nationale identiteit (vaak met trots, soms met schaamte gedragen). Het uiteenvallen van onze identiteiten schept angst en ziekteverschijnselen.

op Internet wanneer er maatregelen worden genomen - of alleen nog maar voorgesteld – die mensen doet vermoeden dat hun persoonlijke situatie erdoor wordt geraakt: primaire reacties op wat hun leven bedreigt.

De eerste reactie van een angstig of een onzeker mens is om de gevarenzone te ontvluchten en zich terug te trekken op wat het minst bedreigend lijkt: de kleine vertrouwde omgeving van het gezin en het eigen huis, onze maatschappelijke moederschoot. Het gemeenschappelijke trappenhuis in onze flat, de straat waar wij wonen is al ‘vreemd gebied’. Veel mensen kennen hun flatgenoten al niet meer; je kunt maanden dood liggen in je eigen bed waar de burens je pas vinden als ze overlast ervaren van de verschijnselen van ontbinding. Het schoon houden van een gezamenlijk portiek, laat staan het schoonhouden van de eigen straat, het opruimen van zwerfvuil of het rechtzetten van omgevallen fietsen is niet vanzelfsprekend meer. Tot het strafbaar werd was het laten liggen van hondenpoep vanzelfsprekend. Graffiti en zwerfvuil zijn de tekenen van een gemeenschap in verval.

En waar het gedrag dat de kleine gemeenschap constitueert al afschrikt is het verval van de democratie niet ver weg.

Blijkbaar is het zo dat een ervaring van verwarring en angst voor het onbekende ertoe leidt dat wij in de eerste plaats proberen binnenskamers met de nieuwe ontwikkeling in het reine te komen: in de *networksociety* denken we in de eerste plaats thuis te moeten leren omgaan met de nieuwe welvaart, met de computer, met de elektronische apparatuur, met thuisbankieren, met e-mail, met de stroom van propaganda, die onze brievenbus bestormt. Moderne tijden zijn blijkbaar zo vol met mogelijkheden voor vermaak en informatie thuis, dat mensen een universum kunnen bouwen zonder een stap buiten de deur. Binnen is alles nieuw, buiten is alles vreemd. Dat er andere talen worden gesproken in de flat, in het openbaar vervoer, op het werk en overall op straat geeft veel mensen het gevoel dat zij vreemdeling zijn in eigen leefomgeving; vooral ouderen en laagopgeleiden zijn kwetsbaar zodra zij de buitenwereld moeten inschakelen. Zodra de gemeenschap of een andere vorm van gezamenlijkheid op mensen een beroep doen gaan de deuren op slot of worden kleine bezoeken afgelegd in den vreemde wereld: tot binding en langdurige gemeenschappen komt het niet zovaak.

Zo ontstaat er, als er geen tegenwerking wordt geboden, een cultuur van egocentrisch individualisme, - eigen volk eerst-, gekruist met bitterheid jegens alle krachten die ons deze cultuur aandoen en ons nooit uitleggen wat er eigenlijk gebeurt. In de economische crisis verliezen we het vertrouwen (pistis = geloof) in de banken, in pensioenfondsen, in politieke partijen die onze belangen niet dienen en in een parlement waarvan wij iedere avond op de TV zien of in de krant moeten lezen welke spelletjes er worden gespeeld. Het grootste deel van de journalistiek – de goeden niet te na gesproken – voert ons van hype tot hype, van poppetje tot poppetje, van monosyllabisch gesprek tot afknepen statement en nauwelijks iemand die ons de grote lijnen laat zien of de moed heeft impopulaire maatregelen toe te lichten. En dus vluchten we naar binnen. Twee bewegingen die elkaar versterken: een angstige vlucht uit de moderne samenleving en haat tegen de vermeende [of reële] vijand. In de VS leidt dat regelrecht naar een filosofie van *de kleinst mogelijke overheid en een terugdringen van alles wat zich bezig houdt met wat in de verte zich afspeelt*. Bij ons leidt het tot een zenuwoorlog tussen gemeenschappen die hun verhouding tot de nieuwe maatschappij nog niet hebben gevonden. Een zenuwoorlog, waarin we de hoofdrol gunnen aan de grootste en grofste mond.¹⁴

---

14 Hier zou eigenlijk een behoorlijke paragraaf moeten volgen over de gevolgen van het individualisme als tijdbom onder de gemeenschap en dus als schepper van de massificatie. Waar de gemeenschap terug wijkt rukt de massa op.

Armageddon?

Eind van de wereld? Armageddon? Welnee! Wie met de hierboven al geschetste moed van de wanhoop een weinig afstand neemt van wat ons overkomt, ontdekt al ras dat er iets vrij gewoon aan de gang is, nl dat wij van het ene tijdperk aan het omstijgen zijn naar het andere. De wereld vergaat niet! Wat ons overkomt, heeft dat wij ons bewegen van een onhoudbare explosie van economische groei, gebouwd op hebzucht en machtsmisbruik, naar een nieuw evenwicht in een globaal geworden samenleving. Die is te vinden, maar dan als ‘een schat in de hemelen’, waarvoor exorbitante prijzen dienen te worden betaald. Er moet, zou de evangelist Johannes zeggen, wedergeboren worden.

En als dat niet goedschiks en verstandig gebeurt dan zal het kwaadschiks en schoksgewijze gaan: zoals eerdere omslagen in de samenleving gebeurden: de Franse revolutie, de eerste en de tweede wereldoorlog, de Russische revolutie, de bevrijdingsoorlogen in Azië, Afrika en Latijns Amerika En nogmaals, wat mij daarbij grote zorgen baart is dat de meeste waarschuwingen van onze knapste koppen en scherpste analisten – onze seculaire profeten - meestentijds in de wind worden geslagen. Dat is de crisis van de democratie zoals wij die nu kennen.

Misschien is die zorg om de democratie ook wel een vorm van angst. Wij hebben allemaal geleerd dat de pure democratie niet bestaat. De Griekse, de Romeinse, de Franse en de Amerikaanse democratie zijn allemaal verschillend en niet een is zo mooi als hun propagandisten roepen. Democratie is een wenswoord: de meesten van ons willen haar graag hebben en zeker houden: een maatschappij van gelijke rechten en aanvaarde plichten, gelijke kansen, gelijke waardigheid, een maatschappij van gezamenlijke inzet, van solidariteit, veiligheid, respect en zorg. Maar die maatschappij bestaat vooral in onze dromen, in onze beste visioenen en in onze verwachting dat wij haar zouden kunnen bouwen. Daaruit volgt dat als wij er niet aan bouwen. De democratie verloedert en plaats maakt voor het accepteren van de oligarchie cq de dictatuur of voor de strijd van allen tegen allen. Het is mij, en merkwaardigerwijs vrijwel alle mensen die de verdere bouw van de democratie een goed hart toedragen, een grote zorg dat de inspanning om de huidige krachtsverhoudingen en het huidige pluche in stand te houden veel groter is dan de oproep tot vernieuwing en hervorming. Dat mensen regeren zoveel hoger achten dan oppositie voeren, terwijl iedereen weet dat regeringen altijd weer secundair reageren, dat het pluche de profeten temt en dat de compromissen de onhelderheid bevorderen. Dat is mijn grootste zorg: het verloederen van de grotere gemeenschapsvormen.

De kleine gemeenschap.

Is de situatie dan uitzichtloos? Zijn wij veroordeeld tot de verpulvering van de gemeenschap, tot de verlammende angst voor het nieuwe of tot een vorm van smal individualisme?

Dat nu ook weer niet.

Vlak onder alle desintegrerende verschijnselen die we vanmorgen hebben aangestipt, staat een leger van mensen en organisaties, die ons op een overtuigende manier een spiegel voorhouden, onze situatie scherp doorlichten, ons waarschuwen en ons andere wegen wijzen. Dat is wel eens anders geweest. Wij danken aan de informatiemaatschappij onder andere dat wij onze profeten (kunnen) kennen. Er is veel te studeren en te lezen en bij te blijven en dat kan ook allemaal.

Dus niet alleen het bestaan van die kleine groepen doet licht gloren in de tunnel, maar ook de mogelijkheid dat die kleine groepen weten waar ze het over hebben en beleidsvragen kunnen stellen, cq. beleidsvoorstellen kunnen doen.

Niet alleen golfen, zou ik zeggen.

Daarbij gaat het, zoals het profetisme past, vaak om kleine plukjes van gelijkdenkende mensen, om kleine groepen van klokkenluidende wetenschappers, zorgverleners, kunstenaars (en een enkele politicus).¹⁵

Ik schaar ons maar voor het gemak onder hun leerlingen.

En dat bevestigt ons in het Consistorie van de Onvermoeibare Organisatoren. Ik leerde dat van Harry de Lange, wiens mooie biografie ook al de omineuze titel droeg: *Geen Recht De Moed te Verliezen*.

Ieder van ons die zich zorgen maakt over het uiteenvallen van de gemeenschap, iedereen die zich aangesproken voelt door de onvermoeibare profeten om ons heen, is alleen al door zijn/haar bezorgdheid benoemd als *Disciple of the Great Nuisance*. (*De Grote Zeikert*) zoals die indrukwekkende Zuid Afrikaanse klokkenluider, Bram Fisher het eens formuleerde.

De zorgplicht, zoals hier aangeduid, begint al in kleine kring. Velen in onze generatie maken zich grote zorgen over het uiteen vallen van de eigen familie, niet alleen door echtscheidingen (1 op de 3 huwelijken), maar ook doordat kinderen, kleinkinderen, neven en nichten van het geloofsgoed dat hun zo lang heeft geïnspireerd niet veel – of helemaal niets- meer moeten hebben. *Ik heb daar niets mee'* is de afscheidsmantra.

Precies wat B zei, zult u zeggen. Religie heeft haar functie verloren, geloof gaat zijn weg op nieuwe manieren: onherkenbaar, woordeloos, alleen zichtbaar in zijn ethisch/diaconale verschijningsvorm.

Het tijdperk van de geest.

Wie het nog aandurft met theologische mijmerijen: Toen Jezus aan het eind van zijn aardse optreden zijn leerlingen leerde, zei hij dat het *hun ten goede zou komen dat hij wegging* want dat anders de Geest - dezelfde, de niet narekenbare, de universeel inspirerende – niet aan de slag kon (Johannes 14). Die aankondiging van het tijdperk van de Geest wordt nadrukkelijk als een breuk gezien met de dagen van de Epifanie. Jezus is weg. Die tijd is onherroepelijk voorbij. Het gaat er nu om het gewone leven te leven vanuit wat ons is geleerd, getoond en uitgelegd (Zie Johannes 1, 18!)

In de seculiere geschiedenis gaat het om de tijd van de zich razendsnel ontwikkelende wetenschap, om de globale samenhangen, maar ook om de strijd met ziekte en de natuur. En wie ogen heeft om te zien en oren om te horen die weet dat die strijd er sinds het vertrek van Jezus waanzinnig veel heeft opgeleverd. Hoe velen van ons zouden honderd jaar geleden nog in leven zijn? En nog veel meer zal opleveren, *mits we de parameters van de Geest in de gaten houden*.

Mij dunkt dat de wereld oneindig veel gevaarlijker en oneindig veel veiliger geworden is in het tijdperk van de Geest dan zowel Christenen als heidenen waar willen hebben. De geschiedenis is op de spits gedreven. In de vorige eeuw – de wreedste die er ooit was – is er meer uitgevonden om mensen te genezen dan ooit tevoren.

---

15 Hier zou mij een genadig woord voor politici passen. Een politicus is geen profeet! Hij is ook geen priester.

Hij is geroepen om beleid te maken *uit datgene wat profeten hem voorhouden en priesters hem beletten te vergeten*. Een politicus heeft een ding nodig: het gehate compromis dienstbaar te maken aan de groei van rechtvaardigheid. God in zijn genade heeft de levenslange heersende koning ons toegestaan om af te schaffen. We staan op het punt om politici aan termijnen te binden. 7 jaar lijkt mij, als theoloog, mooi genoeg.

Dan moet hij elders aan het werk, na zijn excuses te hebben gemaakt niet alles te hebben afgemaakt wat hij probeerde en niet eens alles wat hij beloofde te hebben geprobeerd!

Op zijn eigen apocalyptische manier wordt daar in de laatste toespraken van Jezus ‘over het einde ‘ en in de Openbaring van Johannes veel over gezegd.

Terug naar onze zorg om de ‘kleine gemeenschap’.

We weten dat verdrietige toespraken, dreiging en geveinsde verbazing (... ik begrijp niet hoe jullie zo gemakkelijk...etc.) alleen maar contraproductief zijn.

Wellicht moeten we van de veel gesmade Paulus weer leren brieven schrijven, zoals Abel Herzberg dat deed en zoals van der Leeuw zo mooi kon. Wellicht moeten we een parallelcorrespondentie op touw zetten met al die haastige E-mail briefjes. Ik wordt gesterkt door brievenboeken die de laatste tijd zijn verschenen – van Mandela, van Hanna Ahrend, van Miskotte en van Noordmans – die veel beter met mij communiceren dan hun overige werken.

Kunst als hoop.

Ik boor nog een onverwoestbare bron van hoop aan: de kunst. De muziek, het theater, de dans, de sculptuur. Als iets de rol van veel religie overneemt is het niet de wetenschap maar de kunst. Wetenschap rekent en verifieert, kunst droomt en inspireert. Dromen zijn geen bedrog maar transcendentie. Nachtmeries zijn waarschuwingen. Kunst kust. Als zelfs die vreemde alleshater van een Schopenhauer kon smelten bij muziek, als zelfs de grootste hater van de *teksten* van de Matteuspasje de tranen over de wangen voelt biggelen bij Bachs bijna goddelijke *muziek* (Wie heeft ooit zo Aus Liebe geopenbaard?) wie zal dan de Geest niet herkennen in allerlei kunstwerken?

Let wel: Kunst kan net als de liefde worden misbruikt! Ook de kunst verdient dat haar geest mag (moet) worden beproefd of zij uit God zijn. Kunst is gesecculariseerde openbaring, dwz openbaring zonder de controle van theologie of kerk. Kunst is voluit menselijk en dus is er ook satanskunst¹⁶ (satan = de alles door mekaar gooier) Er is ook kunst die de haat tegen het kleine koninkrijk vertaalt en verbeeldt. Kunst moet worden geïnterpreteerd, net zoals de Schrift. Maar dat in een wrede en kille tijd kunstenaars voertuigen van transcendentie scheppen lijkt mij buiten kijf. Zoek bij Afbeeldingen op Google nog maar eens naar het Lam Gods van Zurbaran, de Walking Madonna van Elizabeth Frink, de verdrinkende hond van Goya, of ga voor het Joodse Bruidje van Rembrandt staan in het Rijks en bedenk dat zij nooit een dag ouder is geworden als toen ze werd geschapen.

In Kunst woont onvergankelijkheid en eeuwigheid¹⁷. Zowel het lijden als de dood als het leven hebben er kamers, want daarvan zijn er vele in het huis van de vader. Kunst is de *Atletiek van de Geest*

Een nieuwe spiritualiteit.

Zo ontstaat een nieuwe spiritualiteit.

Het laatste wat zijn medegevangenen van IB zagen was een grote man, geknield voor zijn brits. En het laatste wat hij zei tegen zijn dokter was: Dit is het einde, voor mij een nieuw begin.

Ik vul in: het einde van de religie, een nieuw begin voor die oude spirituele trits van Paulus: Geloof, Hoop en Liefde. Seculair: Vertrouwen, verwachting, zorg/respect/trouw.

Alle drie hebben zowel bij Paulus als bij ons een eigen identiteit.

---

¹⁶ Petrus wordt door Christus Satan genoemd als hij de noodzaak ontkent dat de Messias moet lijden. Hij brengt nl verwarring van een ongekende dimensie. Satanische kunst kun je daarom ook gerust petrinische kunst noemen!

¹⁷ NB. Eeuwigheid is een kwaliteits- geen tijdbegrip!

Geloof/vertrouwen.

Wij geloven/vertrouwen op JHWH en zijn unieke (unigenetos) zoon omdat wij de verhalen/woorden betrouwbaar achten. Zoals die verhalen doen spreken wij over de beloften voor weduwen, wezen, vreemdelingen, zondaars, bedelaars. Zoals zij hun schuldenaars vergeven, vergeven wij de onze (Mt. 6), zoals zij (Vader en Zoon) te allen tijde (in eeuwigheid) het slachtoffer als uitgangspunt voor denken en handelen kiezen, zo ook wij. Zoals zij (Vader en Zoon) meervoudig zijn, zo zullen wij het individualisme schuwen, ook al zullen we ons oefenen in barmhartigheid voor de schare, het individualistisch collectief.

Er zijn er die veel tijd besteden aan de oude religieuze vraag of God bestaat of niet. Daarover is in de geschiedenis van de religie altijd gestreden. Ik ben daar niet zo in geïnteresseerd. Vertel mij waar jij je inspiratie vandaan haalt, wie jij betrouwbaar acht, en ik zal je zeggen wie jouw god is. Wat mij aangaat: Ik en mijn huis zullen JHWH dienen, want wij achten Hem betrouwbaar. Ik vertrouw Hem en mijn vertrouwen is niet beschaamd. Integendeel, hij laat mij vrij naar zijn belofte, ik heb de Geest voelen waaien en toen ik Hem zocht, heeft Hij mij gevonden.

Verwachting.

De spiritualiteit van de Verwachting (Hoop) krijgt haar identiteit van dezelfde bron. In het Eerste Testament (OT) wordt hoop gebruikt voor zoiets als de verwachting van het alsnog uitgestelde ingrijpen van God in het persoonlijk leven: 'ik zie wel niks' maar mijn hoop dat God ingrijpt, is nog niet gestorven. Het is geloofsvertrouwen tegen beter weten in. En in het Tweede Testament gaat het over hetzelfde, zij het aangescherpt door wat de Messias ons heeft geleerd. 'Religieuze hoop' gaat met macht gepaard: wie zich houdt aan de kerkelijke geloofs- en gedragsregels krijgt eeuwig leven en hulp op aarde.

Als de hoop wordt bevrijd van de controle van theologie en kerk komt de hoop uit het eerste Testament weer terug: ik zie wel niets, of bijna niets, of alleen soms even, maar ik laat mij niet beroven van een verwachtingsvol leven: ik *kies* als *mondig mens* voor de verwachting omdat het de lethargie en de moedeloosheid in mijn leven bestrijdt en omdat ik soms even iets gezien heb van belofte en vertrouwen.

In de evangeliën en bij Paulus heeft de verwachting ook te maken met het *doorzetten* van de basileia (koningschap, rijk, regering van God), die we nu kennen uit de kleine tekenen van Gods machteloosheid en het door Hem gekozen solidariteit met wat ziek, zwak en hulpeloos is.

Wat Henriëtte Roland Holst zo mooi heeft geformuleerde als 'de kleine krachten zullen het winnen *in het eind*'.

En het raadsel van het uitblijven van die uiteindelijke overwinning van Gods basileia wordt dragelijk gemaakt door wat ik de Morfologie van het Geduld noem: het messiaans gegeven van het mogen opgroeien van kruid en onkruid samen (Matteus 13: 24f !) en het geduld dat God toont voor mensen die hun vrijheid nog aan het oefenen zijn. In Gods geduld groeit de wetenschap, worden de mensenrechten geformuleerd en (een kleine beetje) geoefend, ziekenhuizen en scholen gebouwd en tirannen (soms) van hun troon geflikkerd. Aan het uitstel van het einde lijdt God het meest.

Wij leven niet in de tijd van Jezus, die explosie van alle bommen die in Thora en Profeten al eeuwen lagen te tikken. *Wij leven in de tijd van de Geest*, dat is van de Verwachting, van de *actieve verwachting* uiteraard waarin alle berusting als atheïsme wordt herkend en waarin we niet weten waar we al niet overal tegelijk moeten kijken om de Geest aan het werk te zien. We

verwachten dan ook niets voor de volgende eeuw. Alle verwachting is *voor de korte termijn*. Als zijn leerlingen Jezus vragen wanneer het einde van de geschiedenis komt of wanneer hij terug komt, is het antwoord stevast dat niemand dat tijdstip kent. Het gebeurt zoals een nachtelijke inbreuk of op een avond dat niemand hem (Jezus) verwacht. Dat kan alleen maar betekenen: Vandaag dus en uiterlijk morgen.

En wie niet weg is, is gezien!

Mooie seculaire theologie: “Stel niet uit tot morgen wat je vandaag kunt doen”. (Luthers appelboompje) of Hammerskjoelds: ‘Als ik vandaag blijf onderhandelen, komt er morgen geen oorlog’. Of kijk naar de biografie van Mandela en het goddelijk geduld van Robben Island. Zij vroegen: ‘Wanneer komt er een eind aan de Apartheid? Tijdens ons leven? In de volgende generatie?’ En Mandela – door de kracht van de Geest van de Verwachting: “Soon!”zei hij.

Liefde (zorg, respect, trouw)

Van de drie kernbegrippen geloof, hoop en liefde is liefde het moeilijkst te vertalen in ‘seculiere’ termen. De grote Griekse woordenboeken verklappen waarom: het is het gewoonste woord dat er in het Grieks is voor zorg/respect/ trouw. Liefde is van zichzelf als een gesecculariseerd begrip: er hoeft niet aan vertaald te worden. En als het een versleten woord geworden is, satanisch- want verwarrend - vermengd met Eros (overigens ook een mooi woord!) en filia of een overdrijvend buitje verliefdheid, dan helpe ons god de brug over!

Wij zijn dus ‘van de zorg’. God zij dank zijn er nog spirituele doeners die asielzoekers , in de vrieskou op straat gezet, gewoon opnemen; god zij dank zijn er nog die de botte bijl van de bezuinigingen omvormen tot het precieze fileermes van de versobering. Om misverstand te voorkomen (en waarschijnlijk nieuwe te creëren!) moeten we wellicht een tijdje spreken over de Verzakelijking van de Liefde. Of ook met koning David over de Sjaloom van het verzet.

B zei dat de spiritualiteit van onze mondige tijd is Beten und Gerechtes tun. Dat is ook niet slecht.

A.H.v.d.H facit. December 2010 Gezelschap NCSV